

Sokrato klausimas

Tai nėra paprastas klausimas, sakė Sokratas – kalbame apie tai, kaip turėtume gyventi. Taip apie jį pasakoja Platonas vienoje iš pirmųjų šiam klausimui skirtų knygų. Platonas tikėjo, kad filosofija gali atsakyti į tokį klausimą. Jam kaip ir Sokratui atrodė, kad žmogus gali valdyti savo gyvenimą, kreipti jį pagal supratimą, ateinantį būtent iš filosofijos, o tai reiškia – bendrą, abstraktų, racionaliai reflektvų supratimą, susijusį su dalykais, kuriuos mums atskleidžia tyrinėjantis protas.

Moralės filosofijos tikslai ir bet kokie jos lūkesčiai susilaukti rimtesnio dėmesio yra neatsiejami nuo sokratiškojo klausimo likimo, net jei manytume, kad filosofija tuščiai viliasi surasti atsakymą į šį klausimą. Šiuo požiūriu nuo pat pradžių verta paminėti du dalykus. Pirmąjį turėtų gerai įsidėmėti filosofinio teksto autorius – sakydamas, kad tam tikras abstraktus, argumentuotas tekstas apie šiuos didžiulius klausimus nusipelno rimto dėmesio, jis pareiškia labai daug. Esama ir kitų knygų, paliečiančių šias problemas, – praktiškai beveik kiekviena ko nors verta knyga, kurios autoriui apskritai rūpi žmogaus gyvenimas. Tą turėtų turėti omenyje filosofinis rašytojas, net jei jis savos knygos nelaiko bandymu atsakyti į Sokrato klausimą.

Kita įžanginė pastaba skirta skaitytojui. Būtų labai daug, jei filosofija galėtų atsakyti į tą klausimą. Kaip galėtų kokia nors disciplina, dalykas, studijuojamas universitetuose (bet ne tik ten) ir besiremiantis gausia technine literatūra, pasiūlyti tai, ką žmogus priimtų kaip atsaką į esminius jo gyvenimo klausimus? Sunku įsivaizduoti, kaip tai galėtų įvykti, nebent, kaip tikėjo Sokratas, atsakymas būtų toks, kurį skaitytojas pripažintų savų, – tokiu, kokį būtų galėjęs suformuluoti pats. Bet ar tai įmanoma? Ir kaip tai būtų susiję su filosofija kaip disciplina? Sokratas nemanė kurią nors mokslą, jis tiesiog paprastai kalbėjo su savo draugais, o vieninteliai rašytojai, kuriuos jis bent šiek tiek pagarbiai minėjo, buvo poetai. Tačiau nepraėjus nė kartai, Platonas susiejo moralinės filosofijos tyrimą su sudėtingomis matematinėmis disciplinomis, o pasikeitus dviem kartoms, jau buvo rašomi šios srities traktai – visų pirma Aristotelio *Etika*, iki šiol vienas ryškiausių darbų.

Kai kurie filosofai ir šiandien norėtų sugrįžti į sokratišką poziciją ir pradėti viską iš pradžių – reflektviai kelti klausimus sveikam protui bei mūsų moraliniam ar etiniam rūpesčiui, neimant domėn tekstų bei filosofinio tyrimo tradicijos. Toks kelias turi prasmės ir šioje knygoje aš bandysiu juo eiti, kol tai padės tyrimui ir skatins patį skaitytoją svarstyti. Tačiau, antra vertus, tuščia tikėtis, kad galima ar net reikia išvengti to, kas jau padaryta šioje srityje. Tyrimą filosofiniu padaro reflektviai apibendrinantis jo pobūdis ir racionaliai įtikinanti argumentacija. Būtų kvaila užmiršti, kad daugybė įžvalgių ir mąstančių žmonių jau bandė kelti ir svarstyti šiuos klausimus. Moralės filosofija mato tas problemas, kurias suformulavo jos istorija ir dabartinė praktika. Dar daugiau, moralės filosofijai taip pat svarbi tradicija, susiklosčiusi kitose filosofinio tyrimo srityse, tokiose kaip logika, reikšmės teorija, sąmonės filosofija. Nors sunku kalbėti apie šių tyrimų, išskyrus matematinę logiką, „rezultatus“, visgi daugelis dalykų, nuveiktų tose srityse, reikšmingai įtakoja moralės filosofiją.

Esama dar vienos priežasties, dėl kurios turėtume neužmiršti gyveną dabar, o ne Sokrato laikais. Sokratas kaip ir Platonas išskirtiniu filosofijos bruožu laikė jos reflektvų pobūdį ir nuo kasdienės praktikos bei ginčų atsietą laikyseną, leidžiančią apibrėžti bei kritikuoti vyraujančius požiūrius. Bet šiuolaikinis gyvenimas yra toks visapusiškai reflektvūs, aukštas savimonės lygis toks būdingas visoms jo institucijoms, kad minėtos savybės jau nebegali būti laikomos bruožu, atskiriančiu filosofiją nuo kitokios veiklos – pavyzdžiui, nuo

teisės, kuri vis labiau regi save kaip socialinį kūrinį; arba medicinos, vis labiau verčiamos suprasti save ir kaip gydymą, ir kaip verslą, ir kaip taikomąjį mokslą tuo pat metu. Nekalbant apie grožinę literatūrą, kurios net pačios populiariausios formos turi nuolat reflektuoti savo pramanytumą. Moderniame pasaulyje filosofija nebegali tikėtis išskirtinių teisių dėl savo reflektyvumo, tačiau ji galėtų išmokti pasinaudoti šia savo savybe. <...>

Sokrato klausimas – geriausia moralės filosofijos pradžia. Tai daug geriau negu tokie klausimai, kaip „kokia mūsų pareiga?“ arba „kaip būti geriems?“ Visi šie klausimai remiasi prielaidomis, su kuriomis ne kiekvienas sutiks. Išgirdę antrąjį klausimą, kai kurie žmonės, visų pirma tie, kurie linkę pradėti nuo pirmojo klausimo, galvos, kad klausiantysis nepaliečia būtent moralinio klausimo; kiti tiesiog laikys jį pernelyg dideliu optimistu. Sokrato klausimas šiuo, kaip ir kitais požiūriais, neutralus. Klystume manydami, kad jis nesiremia jokiais prielaidomis. Pirmiausia turėtume klausti, kas glūdi Sokrato klausime, kokiomis prielaidomis remiamės mes, manydami, kad išvis verta jį kelti.

„Kaip žmogus turėtų gyventi?“ – vien sąvokos *žmogus* bendrumas reiškia tam tikrą tvirtinimą. Graikų kalba šis klausimas formuluojamas net nevarojant žodžio *žmogus*: tai beasmenė formulė. Tai lemia atsakymo, naudingo ir tinkančio bet kuriam, ieškojimą, o iš to savo ruožtu išplaukia, kad įmanoma pasakyti kažką bendro, paliečiančio kiekvieną, – kažką, kas apims ir formuos kiekvieno asmens individualius siekius, siejamus su klausimu „kaip aš turėčiau gyventi?“. (Šiame bendrume nesunkiai atrastume beglūdinį dar stipresnį sekmenį: klausimas apskritai mus natūraliai nuveda į šalį nuo ego interesų. Prie to sugrįšime vėliau). Tai vienas kelias, kuriuo Sokrato klausimas peržengia kasdienišką „ką man daryti?“ Kitas kelias susijęs su tuo, kad klausimas nėra situacinis; jis neklausia, ką turėčiau daryti dabar ar po to. Jis klausia apie gyvenimo būdą. Patiems graikams padarė įspūdį tai, kad toks klausimas, pasirodo, turi klausti apie visą gyvenimą ir kad gerai gyvenantis pasiekia tai, kas jo gyvenimo pabaigoje pasirodo buvęs geras gyvenimas. Matydami, kaip lengvai likimas sugriauna atrodytų geriausiai suręstus gyvenimus, kai kurie graikai, o Sokratas pirmas iš jų, ėmėsi ieškoti racionalaus gyvenimo plano, kuris sumažintų likimo galas ir būtų labiausiai nepriklausomas nuo sėkmės. Šio tikslo įvairiomis formomis siekė ir vėlesnė filosofija. Idėja, kad žmogus turi mąstyti taip abstrakčiai – apie gyvenimo *visumą*, – visais požiūriais ir visą, net jeigu mes neteikiame tiek reikšmės kaip graikai tam, kaip jis pasibaigs.

Ši beasmenė graikiška frazė nutyli ne tik asmenį, apie kurio gyvenimą klausiama. Ji taip pat niekaip neapibrėžia, ir neveltui, kokio pobūdžio svarstymai tiktų šiam klausimui. „Kaip aš turėčiau gyventi?“ nereiškia „kokį gyvenimą moralškai privalau gyventi?“; štai kodėl Sokrato klausimas yra kitokia pradžia negu minėtieji klausimai apie pareigą ar apie tai, kaip tapti geram. Sokrato klausimas gali reikšti tą patį: kaip ir klausimas apie gerą gyvenimą, gyvenimą, vertą gyventi, tačiau šiose sąvokose neslypi joks išskirtinai moralinis turinys. Gali pasirodyti, kaip kad tikėjo Sokratas, o ir daugelis iš mūsų iki šiol viliasi, jog geras gyvenimas taip pat yra būtent gero žmogaus gyvenimas (turi būti, – tikėjo Sokratas; gali būti, – daugelis iš mūsų viliasi). Bet jeigu tai tiesa, ji paaiškės tik vėliau. *Turėtų* yra paprasčiausiai *turėtų*, pats savaime žodis šiame bendrame klausime niekuo nesiskiria nuo jo prasmės bet kuriame kasdieniškame paklausime – „ką aš turėčiau daryti dabar?“. <...>

Tam tikru atveju galėtume klausti „ką turėčiau daryti etiniu požiūriu?“ arba „ką turėčiau daryti žiūrėdamas savo naudos?“. Tai būtų klausimai apie papildomų svarstymų išvadas, iš visų su klausimu susijusių aplinkybių jie labiausiai skatina iš naujo pažvelgti į konkretaus tipo aplinkybes ir klausti, kokias išvadas remia būtent šio tipo aplinkybės. Lygiai taip pat aš galiu paklausti, ką turėčiau daryti, atsižvelgdamas vien į ekonomines, politines ar šeimynines aplinkybes. Tik pabaigoje galėtume klausti „ką turėčiau daryti

atsižvelgdamas į viską?“ Esama tik vieno būdo paklausti apie tai, ką turėtume daryti, Sokratas davė universalų tokio klausimo pavyzdį, o moraliniai sumetimai atskleidžia vieną aspektų, susijusių su šiuo klausimu.

Čia ir anksčiau aš minėjau „moralinius“ sumetimus, vartodamas šį žodį abstrakčiai, taip kaip jis nekintamai vartojamas dalyko apvaadinime: moralės filosofija. Tačiau ši disciplina turi ir kitą vardą: „etika“, ir atitinkamai kalbama apie „etinius sumetimus“. Terminų skirtumas aiškinamas jų skirtinga kilme – iš lotynų ir graikų kalbų, abiem atvejais žodžio reikšmę siejant su *nuostata* arba *papročiu*. Skirtumas tik tas, kad lotyniškas „moralinį“ kontekstą įtakojęs žodis labiau pabrėžia visuomenės lūkesčius, o graikiškas – individualaus charakterio prasmę. Šiais laikais žodis „moralė“ įgijo specialesnį turinį ir aš ketinu parodyti, kad moralė turėtų būti suprantama kaip savotiška etiškumo raidos pakopa, turinti ypatingą reikšmę šiuolaikinėje Vakarų kultūroje. Pastaroji, vystydama specialią įsipareigojimo sąvoką, tam tikras etines kategorijas pabrėžia ypatingai, be to, ji remiasi tam tikromis specialiomis prielaidomis. Aš įsitikinęs, kad atsižvelgdami į šiuos bruožus, turėtume traktuoti ją ypač skeptiškai. Todėl toliau „etinis“ aš dažniausiai vartosiu kaip talpesnį terminą, žymintį tai, su kuo iš tikrųjų susijęs šis dalykas, o „moralinis“ ir „moralė“ – kaip terminus, žyminčius siauresnę sistemą, kurios ypatumus aptarsime vėliau.

Aš nesiiu apibrėžti, kas būtent laikoma etiniais sumetimais, bet pasakysiu šį bei tą apie tai, kas patenka į etiškumo sąvoką. Nieko blogo, kad ši sąvoka tokia neapibrėžta. Iš tikrųjų būtent *moralė*, ta ypatinga sistema, reikalauja tikslios savo apibrėžties (pavyzdžiui, reikalaujama skirti „moralinę“ ir „nemoralinę“ žodžių prasmę). Tai priklauso nuo jos specialių prielaidų. Nenumatydami tokių prielaidų, lengvai sutiksime, jog esama virtinės aplinkybių, kurios patenka į etiškumo sąvoką, ir tuo pat metu suprasime, kodėl tokių aplinkybių sritis neturi aiškiai apibrėžtų ribų.

Viena sąvokų, patenkančių į šią sritį, yra įsipareigojimo sąvoka. Įprasta gana įvairius sumetimus laikyti įsipareigojimais ir vėliau (10 skyriuje) aš aptarsiu klausimą, kodėl taip turėtų būti. Vienas gerai pažįstamas pavyzdys – tai įsipareigojimas, kurį prisiimame duodami pažadą. Kitas – pareigos idėja. Šiandien įprasčiausias „pareigos“ vartojimo kontekstas – siaurai institucinis, taip kalbama apie pareigų sąrašą ar registrą. Žvelgiant plačiau, pareigos visada buvo siejamos su vaidmeniu, padėtimi ar santykiais, – tokiais, kuriuos nulemia žmogaus visuomeninė padėtis¹, prisimenant žinomą Bradley esė. Darbinės pareigos gali būti prisiimtoms savanoriškai – pasirenkant darbą, tačiau apskritai pareigos, taip pat ir įsipareigojimais (išskyrus pažadus), nėra įgaunami savo noru. <...>

Kitos rūšies etiniai svarstymai išskiria etiškai gerus poelgius. Poelgiai pasižymi daugeliu etinių savybių, pagal kurias juos renkamės arba, priešingai, – atmetame. Atsisakome poelgio, kadangi tai būtų vagystė ar žmogžudystė, arba poelgis būtų, pavyzdžiui, apgavikiškas ar negarbingas, arba ne taip dramatiškai, – juo paliktume kažką bėdoje. Šie apibūdinimai, o jų esama daug, veikia įvairiais lygiais: pavyzdžiui, poelgis gali būti negarbingas, kadangi yra apgavikiškas.

Su šiais apibūdinimais, pagal kuriuos pasirenkame arba atmetame poelgius, glaudžiai susijusios įvairios dorybės, suvokiamos kaip charakterio bruožas pasirinkti arba atmesti veiksmą kaip turintį tam tikras etiškai reikšmingas savybes. Žodis „dorybė“ šiandien dažniausiai sukelia komiškas arba kitokias nepageidaujamas asociacijas, todėl nedaug kas, išskyrus filosofus, jį ir bevartoja, tačiau nėra kito tinkamo žodžio ir moralės

¹ Žodžių žaismas: Bradley knygos pavadinime pavartotas „station“ gali būti verčiamas ir kaip „stotis“. „stotelė“, ir kaip „visuomeninė padėtis“, autorius čia, matyt, ironizuoja visuomeninę padėtį kaip susaistančią, pririšančią prie „vietos“ – tam tikrų pareigų. – *Vertėjos pastaba*.

filosofijoje be jo neapsieisime. Galima tikėtis, kad jeigu sugebėtume grąžinti šiam žodžiui tikrąją reikšmę, jis atgautų savo garbingą vietą mūsų žodyne. Deramai vartojamas – kaip žymintis etiškai pasigėrėtiną charakterio bruožą – jis apima daugelį savybių ir, kaip dažnai atsitinka šioje srityje, atitinkamos klasės ribos nėra ir net neturi būti aiškiai apibrėžtos. Dalis siekiamų asmeninių savybių, tokių kaip seksualinis patrauklumas, tikrai nelaikomos dorybėmis. Tai gali būti (kai kurie žmonės pasižymi seksualiai patraukliu charakteriu), bet nebūtinai yra charakterio klausimas, todėl nevertinama kaip dorybė, lygiai taip pat kaip dorybė nelaikoma absoliuti klausa. Be to, dorybės yra daugiau negu vien įgūdžiai, kadangi jos susijusios su tam tikrais būdingais troškimų bei motyvacijos modeliais. Gali būti geras pianistas, bet neturėti noro groti pianinu, bet jei esi kilnus ir teisingas, tai šios savybės pačios savaime formuos tavo norus atitinkamame kontekste.

Tai nereikia, kad dorybėmis negali būti piktnaudžiaujama. Viena rūšis dorybių, kuriomis gali būti akivaizdžiai piktnaudžiaujama, yra vadinamosios atlikimo dorybės (executive virtues), tokios kaip narsa ar, pavyzdžiui, savikontrolė. Jos susijusios ne tiek su kokiais nors konkrečiais tikslais, o labiau padeda įgyvendinti kitus tikslus. Tačiau vis dėlto tai yra dorybės ir tikslų atžvilgiu jos reiškiasi kaip charakterio bruožai, o ne vien kaip grynai įgyti įgūdžiai ar gebėjimai. Pasak Sokrato, dorybėmis neišeina piktnaudžiauti, jis pasakytų dar stipriau: žmonės, turintys tam tikrą dorybę, niekada nesielgs blogiau, – taip, tarsi jos neturėtų. Toks požiūris logiškai atvedė jį prie minties, kad iš esmės esama tik vienos dorybės – teisingo sprendimo galios. Mums nebūtina manyti taip kaip Sokratui. Dar daugiau mes neturėtume akiai priimti to, kas paskatina priimti šias idėjas, t. y. liautis ieškoti žmogaus gyvenime kažko, kas būtų *besqlygiškas* gėris, gėris bet kokiomis aplinkybėmis. Tokios paieškos pavyzdžių sutinkame ir šiandien, su vienu iš jų susidursime aptardami specialius moralės rūpesčius.

Dorybė – tradicinė moralės filosofijos sąvoka, tačiau tam tikrą laiką ji nebuvo diskutuojama. Pastarųjų metų darbuose keletas filosofų teisingai pabrėžė šios sąvokos svarbą. Tam tikros dorybės turėjimas veikia tai, kaip asmuo svarsto. Tačiau turime išsiaiškinti, kaip tai vyksta. Svarbu tai, kad svarstymo turinyje pats dorybės pavadinimas dažniausiai nepasirodo. Asmuo, turintis konkrečią dorybę, atlieka veiksmus dėl to, kad jie priklauso tam tikrai rūšiai, ir vengia kitų veiksmų, kadangi šie priklauso kitokiai rūšiai. Toks asmuo, kaip ir jo veiksmai, apibūdinamas dorybės žodynu: pavyzdžiui, jis ar ji yra teisingas ar narsus asmuo, darantis teisingus ar narsius dalykus. Bet – ir tai svarbiausia – apibūdinimas, taikomas subjektui ir veiksmui, retais atvejais sutampa su tais žodžiais, kuriuos subjektas naudoja rinkdamasis veiksmą. Iš tiesų, „teisingas“ – vienas iš tų nedaugelio atvejų: teisingas ar sąžiningas asmuo yra tas, kuris pasirenka veiksmus dėl to, kad jie yra teisingi, ir atmeta kitus dėl to, kad jie yra neteisingi ar nesąžiningi. Bet narsus žmogus paprastai pasirenka poelgį ne dėl to, kad šis vadinamas narsiu, taip pat visiems žinoma, kad kuklus žmogus veikia ne vardan kuklumo. Geranoris ar geraširdis žmogus daro gerus darbus, bet daro juos apibūdinamas kitaip, pavyzdžiui: „jai to reikia“, „tai jį pradžiugins“, „tai panaikins skausmą“. Pats dorybės apibūdinimas svarstyme nepasirodo. Dar daugiau, asmens, turinčio tam tikrą dorybę, svarstymuose paprastai nesama nė vienos etinės sąvokos. Veikiau, jei veikėjas turi konkrečią dorybę, tai tam tikros faktų sritys įgyja etinę vertę kaip tik dėl to, kad jis ar ji turi tą dorybę. Kelias nuo to, ką dorybingas asmuo svarsto kaip etiškai reikšmingą, iki pačios dorybės apibrėžimo yra vingiuotas; savimonės poveikis jį ir nutiesia, ir padaro duobėtą.

Faktiškai tas pats poveikis galėjo prisidėti prie to, kad etika kaip dorybių teorija tapo nepopuliari. Dorybių nagrinėjimas darė daug tam, kad *ugdytų* dorybes. Trečiojo asmens forma tokia praktika, net jei vadinama kitaip, yra gerai pažįstama: ji sudaro didelę socializacijos arba moralinio auklėjimo, pagaliau – švietimo dalį. Tačiau kaip pirmaasmenė (first-personal) praktika, dorybių ugdymas turi kažkokio įtartinio pasitenkinimo savimi ar saviapgaulės. Tai reiškia ne vien tai, kad galvojama apie save, o ne apie pasaulį ir kitus žmones.

Žinoma, kad dalis etinės minties, ypač savikritiškos, yra tam paskirta. Ne vienas autorius pastaruoju metu pabrėžė mūsų sugebėjimo turėti antros eilės troškimų – troškimų turėti tam tikrų troškimų – svarbą ir jo reikšmę etinei refleksijai bei praktinei sąmonei. Svarstymai apie tai, kaip patenkinti tuos antros eilės troškimus, tam tikru laipsniu turi būti nukreipti į save patį. Jeigu į dorybių ugdymą žvelgiama kaip į pirmaasmenio svarstymo praktiką, iškyla problema, kad tavo mintis nėra pakankamai nukreipta į save. Kai apie savo galimas būkles galvojama dorybių terminais, tai galvojama ne tiek apie savo veiksmus ir tikrai ne apie tai, kokiais žodžiais galėtum ar turėtum mąstyti apie savo veiksmus: tai veikiausiai reiškia galvojimą apie tai, kaip kiti galėtų apibūdinti ar komentuoti būdą, kuriuo tu svarstai apie savo veiksmus, ir a tai esąs esminis tavo svarstymų turinys. Tai iš tikrųjų panašu į netinkamą etinio dėmesio linkmę. Visa tai moko ne to, kad dorybė nėra svarbi etinė sąvoka, o veikiausiai to, kad etinės sąvokos svarba neprivalo būti siejama su jos pačios kaip elemento dalyvavimu svarstyme pirmuoju asmeniu. Žmonių, kurie yra kilnūs ar drąsūs, taip pat tų, kurie stengiasi būti kilnesni ar drąsesni, svarstymai skiriasi nuo tų, kurie tokie nėra, svarstymų, tačiau skirtumas glūdi ne tame, kiek jie vartoja kilnumo ar narsos sąvokas.

Tai buvo keletas etinių sąvokų ir paskatų. Kokios paskatų rūšys įtakoja veiksmą, bet yra *ne* etinės? Vienas kandidatas yra labai aiškus – tai egoistinės paskatos, tos, kurios susijusios vien su patogumu, susijaudinimu, savimeile, jėga ar kitokiu veikėjo pranašumu. Kontrastas tarp šių paskatų ir etinių sumetimų yra trivialus, jis remiasi aiškiai pagrįsta idėja apie tai, kam skirtos etinės praktikos, kokį vaidmenį jos vaidina visuomenėje. Vis dėlto ir čia turi būti padaryta keletas perskyrų. Viena – tik verbalinė. Mums rūpi Sokrato klausimas „kaip žmogus turėtų gyventi?“ ir egoizmas savo neapibrėžta bei atvirai savanaudiška forma bent jau atsako į jį suprantamai, nors dauguma iš mūsų gali būti linkę atmesti tokį atsakymą. Galima žodį „etinis“ taikyti bet kuriai gyvenimo schemai, kuri suprantamai atsako į Sokrato klausimą. Ta prasme net ir atviriausias egoizmas būtų etinis pasirinkimas. Aš nemanau, kad turėtume priimti tokią „etinio“ vartosena. Kad ir kokios neaiškios nuo pradžių būtų etiškumo ribos, mes turime etiškumo sampratą, kuri aiškiai susieja mus ir mūsų veiksmus su kitų reikmėmis, poreikiais, reikalavimais, troškimais ir apskritai – kitų žmonių gyvenimais, ir šią sampratą verta išsaugoti galvojant apie tai, ką esame pasirengę vadinti etiniai sumetimais. <...>

Šiandien filosofija mažiau siekia suvesti visas neetines paskatas į vieną tipą negu tada, kai moralės filosofija pagrindinį dėmesį skyrė ne tiek klausimams, ką turėtume daryti ir kas yra geras gyvenimas (atsakymai į tokius klausimus atrodė aiškūs), o veikiausiai ieškojo, kokiais motyvais turėtų vadovautis žmogus, kad siektų tų dalykų, nepaisant savo naudos ir malonumo argumentų. Kita vertus, troškimas suvesti visas *etines* paskatas į vieną modelį šiandien toks pat stiprus, kaip ir visada, įvairios teorijos mėgina parodyti, jog viena ar kita etinė paskata yra pamatinė, todėl visos paskatų rūšys turinčios būti aiškinamos remiantis ja. Kai kurie tokia pamatine sąvoka laiko įsipareigojimą ar pareigą ir tą faktą, kad ją vertiname kaip etinę paskatą; pavyzdžiui, tai, jog tam tikras poelgis ves prie geriausių padarinių, aiškinama nurodant, jog šalia kitų pareigų turime ir pareigą užtikrinti geriausius padarinius. Tokio pobūdžio teorijos vadinamos „deontologinėmis“. (Kartais teigiama, kad šis žodis kilęs iš senosios graikų kalbos žodžio, reiškiančio *pareigą*. Senovės graikai neturėjo žodžio *pareiga*: jis kilęs iš graikų žodžio, reiškiančio tai, ką žmogus *turi daryti*.) <...>

Grįžkime prie Sokrato klausimo. Tai ypatingai ambicingas asmeninio praktinio klausimo pavyzdys. Pats paprasčiausias, tiesioginis tokio tipo klausimas yra „ką turiu daryti?“ arba „ką man daryti?“. Įvairūs mūsų nagrinėti etiniai ir neetiniai sumetimai padeda atsakyti į tokį klausimą. Jo atsakymo (svarstymo išvados) forma – „Aš darysiu...“ arba „Aš ketinu daryti...“ – tai mano ketinimo išraiška, ketinimo, kuris susiklostė po mano svarstymo. Kai ateis metas veikti, gali būti, kad man nepavyks jo įgyvendinti, tačiau taip nutiks dėl to, kad jį užmiršau, arba dėl to, kad man kas nors sukliudė, arba tiesiog todėl, kad pakeičiau požiūrį, o gal (kaip paaiškėjo) aš niekada to iš tikrųjų nenorėjau – tai nebuvo tikra mano svarstymų išvada arba tai nebuvo

tikras svarstymas. Kai reikia veikti nedelsiant, tokioms alternatyvoms erdvės nelieka, tad gimsta paradoksas: aš radau atsakymą ir tučtuojau neįvykdau to, ką tariasi darysiąs nedelsiant.

Klausimas „Ką turėčiau daryti?“ palieka daugiau erdvės tarp minties ir veiksmo. Šiuo atveju tinkama išvados forma yra „Aš turėčiau daryti...“; esama keletu suprantamų ūdų pridurti: „...bet aš neketinu to daryti“. Forma *turėčiau* atkreipia dėmesį į priežastis, skatinančias mane pasielgti vienaip, o ne kitaip. Įprasta išraiška „Aš turėčiau..., bet aš neketinu to daryti“ funkcija yra atkreipti dėmesį į specialią priežasčių grupę, tokią kaip etiniai arba apdairumo sumetimai, kurie ypač tinka norint pasiaiškinti kitiems – jie padeda pateisinti mano elgesį. Pavyzdžiui, galiu sakyti norįs suderinti savo veiksmus su kieno nors veiklos planu, tačiau kurių, kaip paaiškėja, aš pats dabar nelaikau stipriausiomis priežastimis; stipriausia priežastis yra ta, kad aš labai trokštu daryti kažką kita. Troškimas kažką daryti, žinoma, yra pagrindas to imtis (tai netgi gali būti pagrindas, kuris pateisintų mano elgesį kitų akyse, tačiau pateisinimas siekia tam tikrų tikslų, ypač susijusių su teisingumu, kurių jis pats pasiekti negali). Taigi susidarius šitokio pobūdžio situacijai ir atsižvelgiant į viską, tai, kam manau turįs didžiausią pagrindą, yra dalykas, kurį labai trokštu daryti, ir jeigu išraišką *aš turėčiau* suprasime kaip nurodančią į tai, ką daryti turiu didžiausią pagrindą, tai kaip tik tą aš ir turiu daryti. Galima kelti tolesnį ir gilesnį klausimą: ar aš galiu sąmoningai ir be prievartos nedaryti to, kam manausi turįs didžiausią pagrindą daryti; tai, pagal Aristotelio duotą šio reiškinio vardą, žinoma kaip *akrasia* problema.

Išeitų, Sokrato klausimas reiškia „kaip gyventi žmogus turi didžiausią pagrindą?“. Anksčiau sakydamas, kad žodžio *turėčiau* jėga klausime yra tiesiog *turėčiau*, turėjau omenyje, kad tame klausime veiksmo pagrindo ar priežasčių svėrimas nenumatytas – nė viena iš jų nelaikoma svarbesne negu kitos. Ypač čia nenumatyta jokio klasė garbingesnių nei kitos priežasčių. Jeigu etinės priežastys išskyla kaip reikšmingos atsakymui, tai įvyksta ne dėl to, kad kaip tik jos buvo pasirinktos jau beklusiant.

Vis dėlto Sokrato klausimas ypatingas tuo, kad jis klausiamas atsietai nuo bet kokios aktualios ir konkrečios progos spręsti ką daryti. Tai bendras klausimas apie tai ką daryti, nes jis klausia, kaip gyventi; tai sykiu tam tikra prasme nelaikiškas klausimas, kadangi jis kviečia mąstyti apie savo gyvenimą nepriklausomai nuo konkrečios vietos ar laiko. Šie du dalykai padaro jį reflektviu klausimu. Tai nelemia atsakymo, bet paveikia jį. Atsakymas į praktinį klausimą konkrečiu laiku, konkrečioje situacijoje, pirmiausia aš rūpinčiausi nuspręsti, ko aš noriu *tuo metu*. Sokrato klausimo aš neklausiu konkrečiu laiku, arba veikiu klausimo ištarimo laikas neturi jokio specialaus ryšio su tuo, ko klausama. Taigi pats klausimas verčia mane pažvelgti į gyvenimą bendresniu, ilgalaikiu požiūriu. Iš to negalima padaryti išvados, kad rasiu ilgalaikės praktinės išminties kupinus atsakymus. Galėčiau atsakyti: man geriausias būdas gyventi yra bet kuriuo metu daryti tai, ką tuo metu labiausiai noriu daryti. Bet jeigu turiu silpnbę išminčiai, Sokrato klausimo prigimtis veikiausia ją atskleis. <...>

<...> Jei mano samprotavimas iš tiesų nuoseklus, tai vien Sokrato reflektviu klausimo iškėlimas nuves mus labai toli į etinį pasaulį. Bet ar tikrai nuoseklus? <...>

Sokratas galvojo, kad jo refleksija yra neišvengiama. Jis turėjo omenyje ne tai, jog kiekvienas turi ja užsiimti, kadangi žinojo, kad ne kiekvienas tą darytų; taip pat jis neturėjo omenyje, jog bet kuris, ėmęsis apmąstyti

savo gyvenimą, būtų, net prieš savo valią, vidinio potraukio priverstas tai tęsti. Jo mintis veikiau reiškė, jog geras gyvenimas apima refleksiją kaip savo gerumo dalį: neapmąstyta gyvenimas nevertas gyventi.²

Tai reikalauja labai specialaus atsakymo į jo klausimą, – tokio, kuris, jo požiūriu, galutinai pagrindžia tai, kad šis klausimas keliamas pirmiausiai. Jei mano knyga įpareigota kelti šį klausimą, ar ji įpareigota prieiti prie tokio paties atsakymo? Ar bet kuris filosofinis etiškumo ir gero gyvenimo tyrinėjimas suponuoja pačios filosofijos ir reflektyvios intelektualinės laikysenos vertingumą?

B. Williams

Bernard Williams. Etika ir filosofijos ribos // Sokrato klausimas. - Vilnius, Dialogo kultūros institutas, 2004, p. 10–28.; Vertė Nijolė Lomanienė.

² Lietuviškame vertime: „gyvenimas be tokio tyrinėjimo jau nebe gyvenimas“ (Platonas. Dialogai, vertė M. Račkauskas. Vilnius: Vaga, 1968, p. 118). – *Vertėjos pastaba*.

